

Тетяна КУРИЛО

ПРОБЛЕМА АМБІВАЛЕНТНОСТІ У ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЯХ І КОНЦЕПЦІЯХ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано підходи до визначення поняття “амбівалентність”. З’ясовано сутність і специфіку особистісної амбівалентності. Визначено, що інтеграція поведінкової амбівалентності особистості може успішно здійснюватися на основі принципів самотрансценденції, тоді доброзичлива поведінка долає агресивну.

Ключові слова: амбівалентність, амбітендентність, особистісна амбівалентність, структура амбівалентності, девіантні підлітки.

Постановка проблеми. За останні десятиліття однією з істотних, актуальних проблем сучасного вітчизняного суспільства є психологія девіантної поведінки особистості. Труднощі трансформаційного українського соціуму, що розвивається у глобальних умовах “розколотої цивілізації”, спричиняють спалах різнотипних соціопатологій, які ускладнюють життєдіяльність особистості, у край негативно позначаючись на її гармонійності й комфортності. Дестабілізація економіки, спад виробництва, зниження життєвого рівня в країні, руйнування старої системи цінностей і стереотипів, що регулювали взаємодію особистості з суспільством, болісно та неадекватно переживаються населенням, відображаючись на його соціальному благополуччі. Соціальні кризові процеси, які відбуваються у нашій спільноті, зокрема в освітньому просторі держави, негативно впливають на психологію людей, породжують тривожність, напруженість, озлобленість, жорстокість, насильство. Тривалий духовно-моральний та економічний вакуум країни призвів

до серйозних труднощів, внутрішніх конфліктів, значного збільшення рівня поширеності і різноманіття форм аморальних вчинків злочинності й інших видів неадекватної поведінки. Особливо гостро ця проблема проявляється у підлітковому віці. Соціальна ситуація розвитку на цьому етапі онтогенезу характеризується такою психологічною особливістю, як “зустріч” із мінливим уявним світом майбутнього у нестабільному, кризовому соціумі, що переживається підлітками як проблема з позитивно-негативним забарвленням і прагненням урівноважити, інтегрувати протилежності, визначити власну позицію у світі. Дослідження амбівалентних проявів у підлітковому віці має як теоретичне, так і прикладне значення. Адже врахування співіснування рівних за силою взаємовиключних, протилежних мотивів, почуттів, когніцій і поведінки відносно зовнішнього чи внутрішнього світу у цьому віці дасть змогу забезпечити адекватний психологічний супровід психічного розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній психологічній літературі феномен амбівалентності активно досліджується. У межах психоаналітичних теорій особистості та в гуманістичній психології зокрема, як результат неусвідомленого зіткнення двох протилежних форм інстинктивних потягів особистості (З. Фройд [14]); як необхідна складова психічного розвитку (Ф. Ріман [9]); як конфліктні емоції, потреби та результат незадоволення людського розуму в послідовності (Н. Тарабріна, [12]); як особистісна диспозиція в контексті її взаємозв'язку з психічним здоров'ям і самоактуалізацією (А. Маслоу [5], К. Роджерс [10], В. Франкл [13]).

У вітчизняній психології проблема амбівалентності вивчалась побіжно до інших проблем, як додатковий прояв психічної активності особистості. Незначна частина цих досліджень присвячена окремим аспектам особистісної амбівалентності. Йдеться про морально-психологічні проблеми амбівалентності у поведінці підлітків, стосовно незнайомого дорослого, розвитку у дітей уявлень про амбівалентні емоції [9]. Так, Л. Собчик вважає: “Якщо різноспрямовані тенденції присутні повноцінно, то внутрішня структура особистості буде конфліктною, а самоконтроль – не завжди успішним і результативним. Зовні гармонійна особистість може виявитися дискордантною, тобто

такою, якій зовнішні атрибути нормативної поведінки даються ціною значного емоційного напруження. Це може конкретизуватися у спалахах поведінкових реакцій, агресивних вчинках” [11, 28]

У низці публікацій із проблем профілактики та корекції особистісної амбівалентності розкрито підходи до створення методик і прийомів її дослідження [9].

Незважаючи на значну кількість наукових пошуків та емпіричних досліджень цієї проблеми, нерозкритою залишається проблема амбівалентності поведінки девіантних підлітків. Отже, **метою** нашої публікації є висвітлення змістових аспектів і складових феномену особистісної амбівалентності.

Тривожним симптомом сучасності є зростання кількості неповнолітніх із девіантною поведінкою, що виявляється в антисоціальних діях (алкоголізм, наркоманія, порушення громадського порядку, хуліганство, вандалізм тощо). На ґрунті соціальних суперечностей виникають міжгрупові й міжособистісні конфлікти, які загострюють прояв фрустрованості й агресивності, призводячи до переживання особистістю маргінальних, дихотомійних, амбівалентних станів і почуттів. Особистісна амбівалентність має як конструктивний, гармонійний (інтеграція протилежностей у позитивну стійку спрямованість), так і деструктивний, дисгармонійний характер (розбалансованість, дезінтеграція протилежностей у негативну спрямованість). Прояв цього феномену особливо загострюється у підлітковому віці, психологічними особливостями якого виступають індивідуалізм і спрямованість до людей; толерантність та інтолерантність; недовіра, страх і прагнення довіряти; доброзичливість та агресивність; потреба мати стосунки з іншими й потреба в самостійності, незалежності – усе це сприяє виникненню інтенсивної амбівалентності.

Поняття “амбівалентність” (грецькою *amphi* – навколо, біля, з обох сторін, двоїсте та латиною *valentica* – сила) – це складне поєднання протилежних почуттів, думок, бажань [2]. У цих та інших визначеннях [2; 3; 6] аналізованого психологічного феномену, акцентується увага на ставленні суб’єкта до об’єкта, до самого себе або підкреслюються суперечливі стани емоційної та поведінкової сфер.

Різнобічна характеристика досліджуваного феномену дає змогу визначити такі його змістові аспекти – складові:

1) одночасна подвійність явищ зовнішньої реальності або внутрішнього світу: кожній базовій властивості для здійснення гармонії та рівноваги відповідає властивість протилежної ознаки, а кожній індивідуально-особистісній тенденції – антитенденція;

2) взаємонепримирення протилежності мотиваційної, афективної, поведінкової сфер особистості характеризуються рівною чи майже рівною силою й обсягом: рівновага і сталість явища, які пов'язані з однаково наявним протиставленням тенденцій, полярних за своєю суттю;

3) співіснування протилежностей у формі амбітендентності, тобто єдності свідомого та несвідомого, чим, власне, і відрізняються від внутрішньоособистісного конфлікту;

4) амбітендентність має помірний вияв, здатна до інтеграції, тому, становлення особистості проходить у конструктивному ритмоциклі; надмірна амбітендентність майже не інтегрується, через що розвиток особистості відбувається з переважанням дискордантних і навіть патологічних умов.

Виокремлюють три види особистісної амбівалентності:

- конкордантно-гармонійний (повністю інтегровані);
- дисконкордантно-дисгармонійний (частково інтегровані);
- патологічний (протилежності дезінтегровані та аналізуються почергово).

Так, Л. Собчик [11] визначає поняття амбівалентності як єдність внутрішньо вагомих протилежностей, що формують дискордантний тип особистості, якому властивий нормативний стиль поведінки на тлі неймовірно великих зусиль, що призводить до розвитку дискордантної амбівалентності як характерологічної властивості.

У дискордантних особистостях не виникає повної інтеграції гострих амбівалентних протилежностей на протигагу конкордантним. Дезінтеграція цих протилежностей спричинює виникнення психічних деформацій і веде до патологічних станів. На думку Л. Собчик, “підґрунтям інтеграції слугує толерантність, а деінтеграції – інтолерантність” [11, 30].

Як загальну властивість культури окремої особистості розглядає “толерантність – інтолерантність” А. Єсін [1], підкреслюючи роль здорової нетерпимості (наприклад, більша частина людства не могла й досі не приймає менталітет і систему цінностей

фашизму). Інтолерантність, на його думку, пов'язана з конфліктами, починаючи з внутрішніх і закінчуючи війнами.

Інтолерантність дискордантних типів особистості характеризується тим, що деінтеграція веде до трансформації провідної потреби. Щоб не сталося так, як у психічно хворих людей, коли за чергою актуалізуються амбітенденції, дискордантні особистості докладають неймовірних зусиль, щоб залишитися у просторі своєї провідної потреби. Однак у результаті провідна потреба деформується, а точніше трансформується (наприклад, у шизоїдних особистостей – до збереження цілісності “Я” є потребою у самотності). Ця деформована провідна потреба підтримується особистістю через інтолерантність.

Отже, амбітендентність дискордантної особистості, формуючи трансформовану провідну потребу, веде особистість до амбівалентності. Дискордантна амбівалентність є вистражданою рисою дискордантних особистостей, небажаною для процесу їхнього розвитку.

Диференціація типів особистісної дисгармонії, запропонована Ф. Ріманом [9], виокремлює шизоїдний, депресивний, нав'язливий та істеричний типи.

Розглянемо, як проявляється амбівалентність різних типів дисгармонії. Так, амбівалентність шизоїдної особистості, за Ф. Ріманом, – це єдність потреби у самозбереженні, самозадоволенні, з нав'язливим страхом перед потребою самовіддачі (довірою, дружбою, любов'ю). Самотність є її квазіпотребою.

Амбівалентність депресивної особистості – згусток потреби в об'єднанні з іншими та страху перед потребою індивідуалізації. Тут уже потреба в залежності та підтримці з боку оточення набуває статусу квазіпотреби.

Амбівалентність психонав'язливої особистості – взаємодоповнення потреби в усталеності, власній безпеці і переживань страху особистої відповідальності. Врешті-решт потреба в усталеності поширюється на весь внутрішній світ людини, стаючи її квазіпотребою.

Амбівалентність істеричної особистості – неподільна єдність потреби у свободі зі страхом перед реальністю. Ця потреба не враховує реалій життя і є квазіпотребою [9].

Виділивши амбівалентність у кожному з чотирьох типів дискордантної людини, Ф. Ріман відстежив той чи той перебіг деформаційних процесів.

Найширше трактування поняття амбівалентності представлене у психоаналітичній теорії З. Фрейда. Амбівалентність – протилежність настанов, почуттів, імпульсів та емоцій, спрямованих на один і той самий об’єкт [14]. З. Фрейд розглядав амбівалентність як назву протилежних потягів, які часто проявляються в людини у вигляді кохання чи ненависті стосовно одного й того сексуального об’єкта. Будучи нормальним душевним явищем у житті людини, амбівалентність почуттів може досягти такого ступеня прояву, який характеризує розвиток невротичних розладів.

Отже, механізм “інтеграція – дезінтеграція” є загальною психоорганізаційною засадою, де амбівалентність – це лише фундаментальна властивість особистості, що сприяє реалізації цього механізму.

Амбівалентність можна розглянути за такими складовими: мотиваційна, афективна, поведінкова.

Мотиваційна складова проявляється у двомодальній, позитивно-негативній самоорганізації мотивації, у відповідності з потребою в афіліації, що реалізується як прагнення до прийняття, з одного боку, і як страх знехтування – з іншого. На думку Ф. Рімана, зазначена потреба є високорепрезентативною, власне людською [9].

Індивід не може одночасно реалізовувати два різноспрямовані спонукання, здійснювати дії, які заперечують одна одну, без спеціальної керівної системи, що організовує пріоритети дієактивності.

Науковець М. Магомед-Емінов сутність мотиваційної амбівалентності розуміє як “циклічно нав’язливий процес, який складається зі спроб локального задоволення і часткового покарання” [4], підкреслюючи вирішальне значення Его-позиції (свідоме, самостійне, вільне “Я”) у функціонуванні цієї складової амбівалентності. “Вона може продовжувати знаходитися у стані амбівалентного коливання, зробити вибір на користь одного з варіантів або спробувати перейти до реалізації контакту без свідомого прийняття рішення” [6, 52]. На думку М. Магомед-Емінова, нормальна (конкордатна) амбівалентність передбачає

усвідомлення мотивів, з'ясування ієрархічності та їхніх зв'язків, виокремлюючи спеціальні прийоми усвідомлення цих внутрішніх спонук: аналіз власних мотивів діяльності, спілкування, вчинків; дослідження мотивів за умов сторонньої участі інших із тим, щоб інтегрувати свідоме і несвідоме відповідно до індивідуальної потреби мотиваційної сфери.

Мотиваційна амбівалентність особистості, в якій інфантильна, неусвідомлена протилежність (страх знехтування) не усвідомлюється і не приймається, спричинює розвиток деформованої дискордантної її інтеграції з потребою вдатися до відповідної саморегуляції особистості (коливання, імпульсивний вибір, перебільшене значення негативного тощо).

Конкордатна інтеграція (за Т. Яценко – вторинна інтеграція) мотиваційної амбівалентності полягає у прагненні задовольнити потребу у прийнятті себе через усвідомлення інфантильної самоамбітендентності (страху знехтування) [16].

Афективна складова (потяги, емоції, почуття) амбівалентності передбачає існування одночасного переживання задоволення/незадоволення й обов'язкову толерантність до цієї протилежної подвійності як спроможність особистості сприймати, усвідомлювати, інтегрувати властивості актуальної амбітендентності. Звідси походить здатність людини “витримувати” фрустрованість (незадоволеність) роздвоєних потреб, цінностей, ситуацій без внутрішніх руйнівних наслідків (наприклад, емоційного “жування”), швидше виходити із фрустраційної толерантності та водночас конкордатної амбівалентності [12].

Фрустраційна інтолерантність (нестерпність амбівалентності) відрізняється від фрустраційної толерантності тим, що афективні протилежності інтегрують частково (дискордантна амбівалентність) чи повністю (патологічна).

Справді, переживати фрустраційну толерантність на засадах роздвоєння можна свідомо, творчо, самостійно й тим самим зменшувати фрустраційну інтолерантність під час процесу внутрішнього критичного діалогу. К. Роджерс констатує, що “...після психотерапії індивід здатний із більшою витривалістю та з меншим хвилюванням сприймати ситуації, які спричиняють емоційний стрес і фрустрацію. Це виявляється навіть тоді, коли згаданий вид фрустрації чи стресу ніколи не мав місця у

психотерапії. Ефективніше управління фрустрацією – не зовнішнє явище, воно стосується самокерованих реакцій...” [10, 310].

Поведінковий аспект амбівалентності особистості має формовий у площині внутрішньої боротьби між агресією та доброзичливістю. Описуючи ворожість, ревності тощо, які виникають через неможливість задовольнити базисні потреби у коханні, захищеності та приналежності, А. Маслоу і К. Роджерс не вважають агресію ядром психічного світу людини, тому що саме фрустраційні потреби здебільшого найпривабливіші для неї. К. Роджерс так писав про свою клієнтку: “ядро її “Я” не є ні поганим, ні жахливо грішним, а чимось позитивним. Під пластом поверхневої поведінки, який контролюється під гіркотою та болем, міститься позитивне “Я”, причому без будь-якої ненависті” [10, 354].

Найсильніша реакція на амбівалентність особистості – агресія, яка реалізовується як фізична чи словесна атака, спрямована на те, щоб знищити окремий об’єкт або нашкодити йому. Амбівалентна агресія супроводжується почуттям роздратованості, гніву чи злості, які поперемінно спрямовані на зовнішні об’єкти та саму особу. Вона відіграє подвійну роль: сприяє усуненню перешкоди і зменшує емоційне напруження. Вибух гніву приносить афективне полегшення навіть тоді, коли амбівалентну перешкоду не можна усунути чи здолати. Якщо соціальні норми суттєво тяжіють над людиною, то агресія переміщується всередину її психоструктури, перетворюючись на самоагресію, що супроводжується тривогою.

Руйнівний вплив амбівалентної агресії в поведінці виявляється передовсім у вигляді регресії, для якої показовими є неадекватні реакції (безпідставні крик чи мовчання). Негативні наслідки такої поведінки полягають у тому, що людина вперто повторює певні дії, незважаючи на те, що вони не дають позитивних результатів. Така впертість дратує навколишніх, оскільки не завжди сприймається як переживання труднощів.

Важливо, щоб оточення характеризувалося терпимістю, доброзичливістю. “Терпимість, як фундаментальна властивість особистості, – підкреслює А. Реан, – це не лише протипага, чинник утримання агресії, а й антипод агресивності, як особистісної готовності до агресії” [8, 230]. Вчений аналізує сенсуальну терпимість, яка зводиться до підвищення межі

особистої чутливості на різноманітні, у тому числі амбівалентні впливи. Диспозиційна терпимість, або доброзичливість, є взірцем поведінки гуманістичного світовідчуття.

У який спосіб доброзичливість долає агресію і стає конструктивною творчою поведінкою? Це пояснює концепція самотрансценденції людського існування, яка отримала подальший розвиток у гуманістичній психології (А. Маслоу [5]). Ідея самотрансценденції відкидає агресію, позаяк у контексті цього підходу вона, спричинюючи руйнівну дію, неминуче призводить до саморуйнування. І навпаки, само-здійснення відбувається в позитивному ракурсі, коли повністю реалізується тенденція соціумного утвердження людини (“Двері щастя відкриються назовні” В. Франкл [13]), і вона стає сама собою. Це дає підстави констатувати такий факт: інтеграція поведінкової амбівалентності особистості може успішно здійснюватися на основі принципів самотрансценденції, коли доброзичлива поведінка долає агресивну.

Висновки Особистісні розлади й негаразди девіантних підлітків мають ускладнену природу, оскільки відбувається нашарування вікових, популяційних, пубертатних, соціальних та інших проблем, спричинених перехідним характером цього етапу онтогенезу. Амбівалентність особистості – властивість, яка виявляється у співіснуванні рівних за потенційністю, взаємоприйнятних, протилежних бажань, почуттів, думок і дій до зовнішнього чи власного, внутрішнього світу, що феноменологічно закріплюється у мотиваційній, афективній та поведінковій сферах вітакультурного буття людини. Останнє й є визначальною складовою особистісної амбівалентності. Кожна її складова має розглядатися у динаміці внутрішніх змін і перетворень. Вивчаючи особливості формовиявів складових, треба зважати на їхню неподільну єдність, оскільки не існує мотивації поза переживанням, а вмотивовані емоції й афекти завжди мають поведінкове підґрунтя.

Подальше дослідження буде спрямоване на розкриття ролі амбівалентності у виникненні девіацій у підлітків, виявленні його психологічних особливостей у поведінці девіантних підлітків, що сприятиме створенню виважених психолого-педагогічних стратегій і тактик, аби удосконалити процес становлення само-

свідомості дітей, котрі виховуються в різних соціокультурних маргінальних умовах.

Література

1. Есин А.Б. Введение в культурологию: основные понятия культурологии в систематическом изложении / А.Б.Есин – М. : Издательский центр “Академия”, 1999. – 216 с.
2. Зелінська Т. Амбівалентність особистості як психологічний феномен / Т.Зелінська // Психологія і суспільство. – 2001. – № 3. – С. 23 – 32.
3. Лук’яненко Т.Н. Психологічні особливості дискордантної амбівалентності особистості / Т.Н.Лук’яненко // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 1. – С. 25 – 26.
4. Магомед-Эминов М.Ш. Трансформация личности / М.Ш. Магомед-Эминов. – М. : Психоаналитическая Ассоциация, 1998. – 496 с.
5. Маслоу А.Г. Дальние пределы человеческой психики / А.Г. Маслоу. – СПб. : Евразия, 1997. – 430 с.
6. Михеева И.Н. Амбивалентность личности : Морально-психологический аспект / И.Н. Михеева. – М. : Наука, 1991. – 128 с.
7. Москаль Ю. Ідентифікація й ідентичність у суспільному форматі теоретичного аналізу / Ю.Москаль // Психологія та суспільство. – 2006. – № 1. – С. 96 – 112.
8. Реан А.А. Психология изучения личности : [учебн. пособие] / А.А. Реан. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 288 с.
9. Риман Ф. Основные формы страха: исследование в области глубинной психологии / Ф. Риман ; пер. с нем. Э.Л. Гушанский]. – М. : Алетейя, 1998. – 336 с.
10. Роджерс К.Р. Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в области практической работы / К.Р.Роджерс. – М. : ЭКСМО – Пресс, 2000. – 464 с.
11. Собчик Л.Н. Введение в психологию индивидуальности / Л.Н. Собчик. – М. : Институт прикладной психологи, 1998. – 512 с.
12. Тарабрина Н.В. Экспериментальное исследование фрустрации при истерии / Н.В.Тарабрина / Клинико-психологические исследования личности. – Л. : ЛННИ психоневрологии, 1971. – С. 205 – 209.
13. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл ; под общ. ред. Л.Я. Гозмана, Д.А. Леонтьева. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
14. Фрейд З. Психология бессознательного : сборник произведений / З. Фрейд ; сост. М.Г. Ярошевский. – М. : Просвещение, 1989. – 448 с.

15. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному. Страх. Тотем и табу : сборник / З. Фрейд. – Мн. : ООО “Попури”, 1998. – 496 с.

16. Яценко Т.С. Інтеграція та дезінтеграція як механізм психокорекції / Т.С. Яценко // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 3 – 9.

Татьяна Курыло. Проблема амбивалентности в психологических теориях и концепциях личности. В статье рассматриваются особенности определения понятия амбивалентности. Определена суть и специфика личностной амбивалентности. Автор утверждает, что интеграция поведенческой амбивалентности личности может успешно осуществляться на принципах самотрансценденции, тогда дружелюбное поведение преодолевает агрессивное.

Ключевые слова: амбивалентность, амбитендентность, личностная амбивалентность, структура амбивалентности, девиантные подростки.

Kurylo Tetyana. The problem of ambivalence in psychological theories and concepts of a personality. This article discusses peculiarities of ambivalence definition. The nature and specificity of personal ambivalence have been defined. The author argues that integration of personality's behavioral ambivalence can be successfully implemented due to the principles of self-transcendence, and then a friendly behavior overcomes an aggressive one.

Key words: ambivalence, ambitendency, personal ambivalence, structure of ambivalence, deviant teenagers.